

ЗАКАРПАТТЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНСПІРАЦІЇ ЧЕСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ 1 ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

УДК

Петріца Н. М. Закарпаття як джерело інспірації чеських інтелектуалів 1 половини ХХ стліття; 8 стор.; бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті досліджується феномен Підкарпатської Русі або ж Закарпаття у чеській літературі. Традиційний погляд на цю проблему розширено хронологічним оглядом творів чеських авторів, які у своїй творчості надихалися Підкарпатською Руссю. Улюбленим жанром для зображення Підкарпатської Русі був роман, особливо романи з документальним компонентом. В прозі переважає баладичний дух.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, Перша Чехословацька республіка, роман, романи з документальним компонентом .

Чехословацька держава, що виникла за підтримки Антанти в жовтні 1918 року, об'єднала в межах своїх кордонів територію історичної Чехії, Словаччини, а згодом і землі з українським населенням — Закарпаття або т.зв. Підкарпатську Русь. Відповідно до Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р. Чехословаччина зобов'язувалася «встановити територію русинів на південь від Карпат у кордонах, визначених головними союзниками і дружніми державами, як автономну одиницю в рамках Чехословацької держави, із найвищим ступенем самоуправи, який тільки можливий при збереженні єдності Чехословацької держави» [1; 226]. Таким чином, Чехословаччина постала як багатонаціональна держава. Згідно з переписом 1921 р., з 13,6 млн. чол. її населення чехів налічувалося 6,7 млн, словаків – 2 млн, німців – 3,1млн, угорців – 745 тис, русинів-українців – 462 тис, поляків – 100 тис.

Неймовірної краси край гір та річок, прадавніх лісів, унікальної флори та фауни, самобутньої культури та побуту українців-русинів привертав увагу та викликав неабиякий інтерес у 20-30-х роках як серед простих громадян Чехословаччини, так і серед науковців та митців. Наш край став якоюсь терра інкогніта для чеського суспільства. Чехів приваблювали спосіб життя краян,

народні звичаї та традиції, патріархальний спосіб господарювання, природа Карпат, колорит народних промислів. Найсхідніший регіон Чехословацької Республіки активно відвідувало чимало службовців, митців, організовувалися туристичні та наукові експедиції. Усі спостереження, враження, інспірації незабаром побачили світ у форматі відгуків, фотоколажів, публіцистичних статей, наукових студій тощо. У Чехословаччині у 20-30 роках з'являється маса наукової, науково-популярної та художньої літератури про наш край.

Серед наукових праць, які виходили друком від поч. 20-х років, були у першу чергу студії з народознавства, географії, археології та історії, енциклопедичні розвідки.

Однією з перших з'явилася публікація Алоїса Гори (Aloise Hory) *Podkarpatská Rus* (1919), де подано інформацію про карпатську фауну та флору, соціальну та економічну ситуацію, стан освіти, грамотності, а також окреслено першочергові завдання, вирішення яких чекає на чехословацьку владу. [8] У подібному руслі була підготовлена і публікація Б.Кочі (B. Kočí) «*Podkarpatská Rus: její poměry hospodářské, kulturní a politické*» (1922).

У 1922 році чеська етнограф та письменниця Амалія Кожмінова (Amalie Kožmínová) видала власним коштом публікацію «*Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné*»(1922) [9]. У праці подано характеристику етнічного складу населення Підкарпатської Русі, зосереджена увага також на тутешній архітектурі, народному мистецтву (вишивка, ткацтво, прядіння). А. Кожмінова доповнила працю 90 ілюстраціями та малюнками.

Чеська громадськість сприймала Підкарпатську Русь як резервацію автентичної колоритної народної культури, захоплювалася народною архітектурою, зокрема й автентичними дерев'яними церквами. У цьому контексті цінним виданням вважаємо об'ємну фотопублікацію фотографа Богуміла Вавроушека (Bohumil Vavroušek) «*Čirkevní památky na Podkarpatské Rusi*» (1929).

У 1935 році поет та літературний критик Ярослав Затлоукал (Jaroslav Zatloukal) у Братиславі заснував Клуб друзів Підкарпатської Русі (Klub přátel Podkarpatské Rusi) та Підкарпатське видавництво (Podkarpatské nakladatelství). Результатом його численних експедицій на Закарпаття та досліджень стала монументальна праця «Підкарпатська Русь» (Podkarpatská Rus, 1936). Збірник включав студії про історичний розвиток, культуру, мистецтво та природні багатства найсхіднішого регіону тогочасної Чехословаччини.

Не менш цікавою для чеських науковців була історія Закарпаття. Кілька історичних розвідок про наш край вийшли друком у 30-х роках, серед них праці історика, шкільного інспектора Франтішека Габрієля (František Gabriel) «Poddanské poměry na užhorodském panství ke konci XVII. století» (1934) та «Pohyb obyvatelstva v bývalé Užské župě v první polovici 18. století» (1936). Новітня історія Підкарпатського краю стала предметом вивчення професора Карла Крофта (Karel Krofta), міністра закордонних справ, у праці «Podkarpatská Rus a Československo» (1935) [10; 19].

Однак найбільший творчий спадок з тематикою Підкарпатської Русі належить чеським літераторам.

Одним з прихильників та пропагаторів підкарпаторуської культури був чеський літературний критик та публіцист Антонін Гартл (Antonín Hartl). Його твори про Підкарпатську Русь є тематично різноманітні: «Kulturní život osvobozené Podkarpatské Rusi» (1924); розвідка присвячена чесько-русинським відносинам «Rusíni a my» (1930); тогочасний літературний процес у краї став об'єктом дослідження «Literární obrození podkarpatských Rusínů v letech 1920-1930» (1930); історія русинської літератури відтворена у працях «Písemnictví Podkarpatských Rusínů» (1933), «Písemnictví podkarpatských Rusínů ve XX. století» (1937)[7; 207-209].

Антонін Гартл також упорядкував та переклав чеською мовою першу антологію підкарпаторуської літератури «Pozdravení Rusínů: výbor z literatury

podkarpatoruské 1920-1935» (1936), аналіз мовної ситуації у краї подано у статті «K jazykovým sporům na Podkarpatské Rusi» (1938) [7; 207-209].

Давня література Закарпаття була предметом ґрунтовних студій Франтішка Тихого (František Tichý), редактора та видавця перших повоєнних часописів «Rusín», «Nedilja Rusína», серії «Knižki Rusína», 1922, 1923. Ф. Тихий є автором серії статей про Підкарпатську Русь та її діячів XVIII-XX ст. у так званому Науковому словнику Отто, найбільшій універсальній енциклопедії чеською мовою («Ottův slovník naučný nové doby»).

Франтішку Тихому належить також монографічна праця присвячена розвитку літературної мови на Підкарпатській Русі «Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi» (1938) [15].

Чеські письменники відкрили для себе Закарпаття дещо пізніше, ближче до року 1930. Хоч перші їхні твори не були художніми, радше документальними та публіцистичними. Наприклад, «Enciány s Popa Ivana», «Karpatské léto» Станіслава Костки Неуманна [11] чи в «Země beze jména», «Nory a staletí» Івана Ольбрахта вилилися перші туристичні враження письменників [12].

Відомий чеський письменник міжвоєнного періоду Ярослав Дюрих (1886 – 1962) познайомився із нашим краєм у 1919 році, коли працював тут військовим лікарем. У 1922 році в газеті „Lidové listy” він видав серію статей про східний регіон Чехословаччини. Однією з найкращих статей є «Душа Підкарпатської Русі» (Duše Podkarpatské Rusi), в якій письменник, крім іншого, критикував службовців, котрі не можуть відчуті душу незвіданого краю, ставляться з погордою до русинів [4; 20]. Частину своїх спогадів Я. Дюрих включив до розділу «Podkarpatská Rus» у книзі «Toulky po domově» (1938) [6]. Ця праця є унікальною тим, що не просто описує наш край. Митець зміг відчуті та відтворити атмосферу відвіданих місць та збагнути складність та багатство людської душі. Першими художніми творам, що були інспіровані

підкарпаторуським життям, були поезії «Smutek odcházejících» а «Májovou pos», які увійшли до збірки віршових есе «Kouzelná lampa» (1926) [5].

Іншим відомим чеським письменником, який зміг відчутти та тонко відтворити колорит та душу Підкарпатської Русі, був Карел Чапек. Він відвідував наш край лише як турист, однак майстру пера цього вистачило, щоб незабаром світ побачили твори високого художнього гатунку: оповідання «Balada o Juraji Širovi» з циклу «Povídky z druhé kapsy» (1929) та роман «Hordubal» (1933) [2].

Івана Ольбрахта Підкарпатська Русь, без сумніву, зачарувала. Від 1931 року він приїздив сюди кожного літа, був кілька разів і взимку, промандрував східний регіон від Ужгорода до Ясіня. Протягом подорожей часто гостював у місцевих жителів, що допомогло йому пізнати побут, звичаї, традиції, ментальність русинів-українців. Часто кажуть, що в Ольбрахті наша земля знайшла свого автора. Тогочасна критика говорила про Підкарпатську Русь як про «землю Ольбрахтову», яка в існуватиме літературознавчій свідомості так само, як край Безруча чи край Їраска [10; 247]. Письменнику вдалося зазирнути до світу підкарпаторусинів глибше, ніж будь кому іншому.

Уже перший репортаж І.Ольбрахта «Voj o kulturu na Podkarpatské Rusi» вивликав великий інтерес, автор вмить став експертом з підкарпаторуського питання, за його сприяння засновано Комітет робітничої допомоги. V Комітеті працювали відомі особистості, серед них — Карел Тейге (Karel Teige), (Zdeněk Nejedlý). Їхні публічні виступи не обмежувалися лише зібранням коштів для малозабезпечених русинів, але і готували ґрунт для протестів проти поліцейського тиску.

У 1932 році І.Ольбрахт видає збірку белетризованих репортажів «Země beze jména» (1932). Протягом наступних років він доповнює книгу ще шістьма розділами і видає її під новою назвою «Nory a staletí» (1935) [13].

Уже перший репортаж *Vesnice jedenáctého století* (1932) своїми образами переносить читача у минуле, у «село одинадцятого століття», місцину під Карпатами, де зупинився час. Село розташувалося в долині гірських потоків, і тутешні хатки, з високими солом'яними стріхами, зарослими мохом, оточують сади та городи з картоплею, капустою та соняхами...[12; 23].

Ольбрахтові белетристичні репортажі були своєрідним ґрунтом для підготовки та написання художніх творів про Підкарпатську Русь, зокрема роману «*Nikola Šuhaj loupežník*» та збірки оповідань «*Golet v údolí*».

Відомий чеський літературний критик міжвоєнного періоду Ф.К. Шалда високо оцінив Ольбрахтові репортажі, зокрема збірку «*Země beze jména*» називав «репортажем такого високого рівня, яка перевершує десять дрібних романів» [13; 316].

Чеському прозаїку та журналісту Яромиру Томечку (1906 – 1997) шлях до літератури відкрили позитивні відгуки читачів на фейлетони та репортажі про Підкарпатську Русь, опубліковані в газеті «*Lidové noviny*» у 1935 році.

До нашого краю Я. Томечек прибув як молодий службовець і вже тут, на Срібній Землі, познайомився із відомими особистостями чеської літератури та культури Іваном Ольбрахтом, Владиславом Ванчурою, Станіславом Косткою Неуманном, Ярославом Затлоукалом. Разом з ними Томечек захоплювався та вивчав підкарпаторуське життя [15; 52].

Перші Томечкові прозові твори та фейлетони почали виходити у часописі «*Podkarpatské hlasy*» (дебютував фейлетоном «*Rozhovor*» у 1934 році). Протягом життя Я.Томечек неодноразово повертався до теми Підкарпатської Русі, як наприклад у прозовій збірці «*Divní*» (1946), у збірці фейлетонів і проз *Doteky ticha* (1971): згадує пастухів, полонини, Карпатські верховини [15; 58].

Підкарпатська Русь у творах чеських письменників міжвоєнного періоду постає в образі міфічної та екзотичної землі. Екзотичної як з географічної точки зору, так і з ментально-культурологічної. Тільки тут, у містичному та

чарівному, архаїчному та автентичному краї, могли розвиватися події, описані К.Чапеком у романі «Hordubal» чи І.Ольбрахтом у романі «Nikola Šuhaj loupežník». Здавалося, тільки тут, «на кінці світу», могла людина зберегти свою людяність та знайти сенс свого існування.

Література

1. Віднянський С. Україна та «українське питання» в політиці Чехословаччини // Українська державність у ХХ ст. (Історико-політологічний аналіз). – Київ: Політична думка, 1996. – 440 с.
2. Čapek K. Hordubal. Povětroň. Obyčejný život. – Praha: Československý spisovatel, 1956. – s. 7–142.
3. Čapek K. Povídky z druhé kapsy. Praha: Československý spisovatel, 1978.
4. Durych J. Duše Podkarpatské Rusi. // Podkarpatská Rus: edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů, sv. 138. – Praha: Česká expedice, 1998. –40 s.
Durych J. Kouzelná lampa. Brno: Vetus Via, 1996.
5. Durych J. Toulky po domově. Obrazy z Podkarpatské Rusi, z Moravy a Čech. Praha, 1938.
6. Hartl A. Podkarpatská Rus v české literatuře. // Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Brno,
7. Hora A. Podkarpatská Rus. Přehled poměrů karpatoruských. S mapkou. – Praha: Československý Cizinecký Úřad, 1919.
8. Kožmínová A. Podkarpatská Rus. Práce a život lidu. – Karlín, 1922.
9. Krofta K. Čechoslováci a Podkarpatská Rus. // Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Brno, Užhorod: Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005. – s. 19-29.
10. Lantová L. Doslov. // Hory a staletí. – Praha : Československý spisovatel, 1982. – s. 240–261.
11. Neumann S. K. Enciány s Popa Ivana. – Československý spisovatel: Praha, 1954.
12. Olbracht I. Hory a staletí. – Praha: Československý spisovatel, 1982.
13. Šalda F. X. Česká kolonizace na Podkarpatské Rusi. // Šaldův zápisník IV. – Praha: Otto Girgal. – Roč. 4, 1931-32. – s. 315-319.
14. Tichý F. Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi.- Praha, 1938. – 215 s.
15. Tomeček J. Na poloninách // Podkarpatská Rus: edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů, sv. 138. – Praha: Česká expedice, 1998. –40 s.

ПОДКАРПАТСКАЯ РУСЬ КАК ИСТОЧНИК ИНСПИРАЦИИ ЧЕШСКИХ ИНТЕЛЛЕКТУАЛОВ 1 ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Н.Н. Петрица

Аннотация

В статье исследуется феномен Подкарпатской Руси или Закарпатья в чешской литературе. Традиционный взгляд на эту проблему расширен хронологическим обзором произведений чешских авторов, которые в своем творчестве вдохновлялись Подкарпатской Русью. Любимым жанром для изображения Подкарпатской Руси был роман, особенно романы с документальным компонентом. В прозе преобладает балладический дух.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь, Закарпатье, романы, романы с документальным компонентом.

CARPATHIAN RUTHENIA AS SOURCE OF INSPIRATION OF THE CZECH INTELLECTUALS 1 HALF OF THE 20th CENTURY

Natalia M. Petriska

Summary

This paper deals with the phenomenon of Carpathian Ruthenia, or Zakarpattia, which is one of the most discussed issues in Czech literature. It expands the traditional view of the issue with a chronological survey of works by Czech authors who were inspired by Carpathian Ruthenia.

The favorite genre for depicting Carpathian Ruthenia was the novel, especially novels with a documentary component. There is a predominance of the balladic spirit in the prose.

Keywords: Carpathian Ruthenia, Zakarpattia, novels, novels with a documentary component.